

როლანდ თოფჩიშვილი

ქართველები თურქეთის მარმარილოს ზღვის რეგიონში (განსახლების არეალი)

თურქეთის სახელმწიფოში ეთნიკური ქართველები მნიშვნელოვანი რაოდენობით ცხოვრობენ არა მხოლოდ ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე – ტაო-კლარჯეთში-შავშეთში, არამედ სხვაგანაც. მათი კომპაქტური განსახლების ერთ-ერთი არეალია მარმარილოს ზღვის რეგიონი. განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით ცხოვრობენ ეთნიკური ქართველები *ბურსას, საქარიას, ქოჯაელის* ვილაიეთების სხვადასხვა ილჩეებში/რაიონებში. მაგალითად, ბურსის პროვინციაში ინფორმატორები 70-მდე ქართულ სოფელს ასახელებენ. წარმოდგენილ ნაშრომი სრულყოფილი ვერ იქნება, რადგან ის ეყრდნობა აღნიშნულ რეგიონში ეთნოგრაფიული მასალების მოძიების ორკვირიან პერიოდს 2013 წლის აგვისტოს თვეში. მიუხედავად ამისა, გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის დასახელებული რეგიონის ქართულ მოსახლეობაზე. უნდა აღინიშნოს, რომ ქართველთა განსახლების არეალის შესახებ ფაქტობრივად სამეცნიერო ლიტერატურა არ გავაჩნია. ერთადერთი გამონაკლისი მხოლოდ *ინგა ლუტიძის* ახლახან გამოცემული ქართველების ენობრივი ვითარებისადმი მიძღვნილი მონოგრაფიაა,¹ რომელთან ერთადაც, როგორც შავშეთ-იმერხევეში, კლარჯეთში-ნიგალში, ტაოს პარხლის ხეობაში, ისე მარმარილოს და შავი ზღვის რეგიონებში ვკრებდით მასალებს.

ბურსას ვილაიეთის ქართული სოფლები რაიონების მიხედვით შემდეგია: ა) *ქესტელის* რაიონი: *სეიდაბადი, ორჰანიე, ოსმანი, საიფიე, ალაჩამი, ბურჰანიე* (ამ სოფელში მაჰმადიანი მესხები ცხოვრობენ);

ბ) *ოსმანლზის* რაიონი: *ქაირაისლაჰი, საოულფინარი, სულეიმანიე* (აქაც მესხები მკვიდრობენ). ამავე რაიონში ადრე ყოფილა კიდევ ერთი სოფელი –

¹ ი. ლუტიძე. ქართველები თურქეთში – ენობრივი ვითარება. თბ. 2016.

სულთან. ჰესის აშენების გამო, სოფელი გაუქმდა. მთხრობელის სიტყვებით, „სულთანი იყო სოფელი, ჰესი გაკეთდა და ააყენეს. ქალაქში ჩავიდნენ“;

გ) *ორპანლის* რაიონი: *აქჩაი* (მესხები). ისევე როგორც დანარჩენი ქართველები, სამცხიდან მაჰმადიანი მოსახლეობა აქ მუჰაჯირობის დროს მოსულა;

დ) *ქემალფაშას* რაიონი: *ქარაფინარი, ქუბურჯუქალი*;

ე) *ქარაჯაბების* რაიონი: *ბოლაზჯი*; *ინეგოლის* რაიონში ეთნიკურ ქართველთა 18 სოფელია. *იალოვას* ვილაიეთის *გოქჩედერეს* რაიონში „მთელი ქართველები და ლაზები არიან“.

ვ) *საქრიას* პროვინციაში ქართველები მკვიდრობენ *ჰენდეკში*; ჰენდეკის რაიონში ოცამდე ქართულ სოფელს ითვლიან; ეს სოფლებია: *ბალიქლიიჰსანინე, ბიჩიატიკი, გულდობი, გუნდოლანი, ესენთეფე, თექერლექსულეიმანიე, იქრამბიე, კარაჩოკეკი, კიზანლიკი, მურადიე, ნუზჰეთიე, ნურიე, სერვეთიე, შეკვეთიე, ჰამითლი, ჰიჯრიე, ჰუსეინშეინი*. აქვე ლაზების სოფლებიცაა (*კაფანჯიკი* და *აკოვა*). დღეს ჰენდეკელ ქართველთა უმეტესობა ქალაქებშია გადასახლებული. სოფლები მოხუცების ამარაა. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, ჰენდეკში ქართველები ძირითადად მთიანი აჭარიდან, *ხულადან* მიგრირებულან – ესენი იყვნენ მუჰაჯირები, რომელთა აჭარიდან აყრა 1877-1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის დამთავრებისთანავე მოხდა. გარდა ამისა, *ჰენდეკში მურღულის* ხეობიდანაც მოსულან მუჰაჯირი ქართველები. როგორც ირკვევა, მურღულიდან მიგრირებულებს თან თავიანთი სოფლების სახელებიც მოუტანიათ: *ავანა, ტრაპენი, ორჯი*. აჭარიდან მიგრირაციის დამადასტურებელია სოფლის სახელწოდება *ჩაქვი*, ხოლო კლარჯეთიდან – სოფელი *ხატილა*. ამ სოფლებშიც დღეს ისეთივე დემოგრაფიული ვითარებაა, როგორც ჰენდეკში. მათი მკვიდრნიც, ძირითადად, დიდ ქალაქებში არიან საცხოვრებლად წასული, თუმცა სოფელს არ კარგავენ და „მოდან თხილის ადების დროს“. ამ სოფლების მკვიდრებს შექმნილი აქვთ „ბათუმის მუჰაჯირების სათვისტომო“. ერთ-ერთმა ინფორმატორმა თავისი წინაპრების თავდაპირველ საცხოვრისად *ჩურუქ-სუ*, ე. ი. *ქობულეთი* დაასახელა.

სოფელ ლუთფიე კოშკში მოპოვებული ეთნოგრაფიული მონაცემებით, „ჩვენი დიდვანები მოვიდნენ ბათუმიდან – ოთხი ოჯახი, ართვინიდან. გადმოცემით, ბათუმიდან და ართვინიდან ტრაპიზონამდე და სამსონამდე ფეხით მოსულან. სოფელ *ლუთფიე კოშკშიც*, ძირითადად, დიდვანები არიან დარჩენილნი. „უწინ ერთ სახლში თუ 9-10 კაცი იყო, დღეს მხოლოდ 3-4 კაცია“.

ირკვევა, რომ მუჰაჯირი ქართველები საცხოვრებელ ადგილად ეძებდნენ ანალოგიურ ლანდშაფტს, ისეთს როგორც საქართველოში – განსახლების

თავდაპირველ არეალში (აჭარაში, ქობულეთში, შავშეთ-იმერხევში, კლარჯეთ-ლიგანში) ჰქონდათ. მათი სოფლები უპირატესად მთიან ადგილებშია გაშენებული. უმეტეს შემთხვევაში მათ სოფლის გასაშენებლად ტყის გაკაფვა უნდებოდათ. მიგრაცია ერთდროული აქტი არ იყო. ისტორიული სამხრეთ საქართველოდან მაჰმადიან ქართველთა გადასახლება შემდეგაც გრძელდებოდა. სოფელ *ლუთფიე კოშკში* მცხოვრები ერთ-ერთი მოხრობელის აღნიშვნით, რუსისა და ალემანიის ომის დროსაც მოსულან აჭარიდან: „საზღვარი ჩაკეტილი იყო, მაგრამ ჭოროხიდან გადმოცურდებოდნენ“. „აქ *ქართლაც* არის სოფელი (*ქართლა* ჭოროხის ხეობის მარცხენა მხარეს, კლარჯეთშია – რ. თ.), ახლა *ბიჩკათი* ჰქვია. არხვაცაა (*არხვა* მურღულუის ხეობაშია – რ. თ.), ახლა *სერვეთიე* ჰქვია. *ავანა* არხვას ახლოსაა. შეცვლილი სახელია *იქბალიე ხატილა* არის ორითანა. *ზემო ხატილას* ახლა *გუნდოვანი* დაარქვეს“. სოფელ *ლუთფიე კოშკიდან* სოფელ *ქართლამდე* 15 კილომეტრს მიუთითებენ. „ჰენდეკში გურჯი მაჰალე ორია. 100 ოჯახი იქნება. 13 უბანია ჰენდეკში და სამ უბანში ქართველები ცხოვრობენ. 1878 წელს ზოგი პირდაპირ ჰენდეკის ცენტრში დასახლდა. მუჰაჯირები ჯერ *იზმითში* ჩასულან და შემდეგ იქაურ გამგეობას დაუფანტია. რუსებსა და ოსმალებს შორის შეთანხმება იყო, ან წაიყვანეთ, ან ჩვენ გაგადებთო. ან ესენი წაიყვანეთ, ან სტამბოლში შემოვალთო“.

საქარიაში ქართველები ცხოვრობენ ქალაქ *ქარასუსა* და მის რაიონშიც. ქარასუს ერთი უბანი მთლიანად ქართველებითაა დასახლებული. მათი მუჰაჯირი წინაპრები *ქარასუსში* აჭარიდან – თანამედროვე *ხელვაჩაურის* რაიონის სოფელ *გვარადან* მიგრირებულან, *ქედქედიდან*, *ურეხიდან*.“ ქარასუს *აზიზიეს* უბანში (ქუჩაზე) 5 ათასამდე ქართველი ცხოვრობს. „რუსების შეგვემინდა და ამიტომ წამოვიდნენ ჩვენი დედები. აქედან ბევრი მიტრიალებულა ქედქედში.“ *ქარასუსში* მოსვლამდე ამ ქალაქის მუჰაჯირები ჯერ *სამსუნში* მისულან, შემდეგ – *ხენდეკში* და *ხენდეკიდან* აქ. „წყალი და ტყე უძებნიათ და სადაც დაუნახიათ წყალი და ტყე იქ დასახლებულან. *ქოჯაალის* რაიონში კიდევ ოთხი ქართული სოფელია. სამი წელიწადი მოუნდნენ აქ მოსვლას. რუსებს გამოექცნენ. სროლები რომ იყო, შეეშინდათ და გამოიქცნენ. ერთი უფროსი კაცი ყოფილა, რომელიც თავის ხალხს ეუბნებოდა, არ წახვიდეთო და ამის გამო, ის რუსებს დაუჭერიათ“.

ქართული სოფელია *მელენებირი* (ქოჯაალის რაიონი) შავი ზღვის სანაპიროზე. სოფლიდან სტამბოლამდე 200 კილომეტრია. ამ სოფელში მაცხოვრებელნი მუჰაჯირად არიან მოსული *ქემო მაჭახლიდან*. ასახელებენ

სოფლებს: *სიმონეთს, თხილნარას, მირეთს...* ქართველთა რაოდენობას 250 კომლაძე ითვლიან. ეს სოფელიც ახალგაზრდებისაგან, ფაქტობრივად, დაცლილია. მოხრობლის თქმით, „დედე და ორი ძმა მოსულა. ჩემი დედე მაშინ 4 წლის იყო. აქაური აინი მოწონებიათ, ჩვენს სოფელს ჰგავსო. აქ თურქები ყოფილან, ისინი, თურქები, გოუდევნიათ“.

ქოჯაალის რაიონის ქართული სოფლებია კიდევ *დემირაჩმა* და *გურჯიქი*. დემირაჩმელი ინფორმატორი მიუთითებს, რომ მისი წინაპრები აქ აჭარიდან, *მირვეთიდან* ჩამოსულან. მიგრირებულები არიან *მარადიდიდანაც*. „ათი წლით ადრე მოსულან აბაზები. აბაზებს დაუნახვებიათ ტერიტორია, აქ დაჯექითო“. „ჩვენ თავზე ვიტყოდით, მუჰაჯირი ვართო. ამ სოფლიდან ვინც ადგება და სხვაგან წავა, მუჰაჯირია. დემირაჩმელი ქართველებიც ქალაქებში არიან საცხოვრებლად გასული: „მე იზმითს ვზივარ და ეხლა თხილისათვის მოველ, იქ ვსაქმობ.“

გურჯიქი არაოფიციალური სახელია. ადრე ამ სოფელში ბერძნებს უცხოვრიათ. მოხრობელის თქმით, „ადრე რუმები ცხოვრობდნენ. რუმები ათათურქმა ააყენა და მერე გურჯები მოვიდნენ“. სამსუნშიც უცხოვრიათ ჩვენს დედებს, ზოგი იქ დარჩენილა *სამსუნს, სინოპს*. ინფორმატორის მიერ მოწოდებული მასალით, მათი წინაპრების სოფელს საქართველოში *სხალაძეები* ჰქვიათ. ამ სოფლიდან 35 კომლი მოსულა. „გიაურს გამოურეკია, მუსლიმები წამოსულან. რუსებს გურჯები ზღვაში ჩაუყრიათ. რუსებს ჩვალეები (ტომრები) ჩაუცმევით და ისე გამოუშვიათ.“

ქართველი მაჰმადიანები ცხოვრობენ *არიფეას* რაიონშიც. მათი ერთ-ერთი სოფელი *იენიქოის* (იგივე *ყიხლაჩაი*) სახელს ატარებს. იენიქოელები გადმოსახლებულან *ხებადან (ზეღუბანი), შუბანიდან, კინჩხეთიდან, კატაფხიადან, კაბანიდან*. მდინარე საქარიისთვის მუჰაჯირ ქართველებს *ჭორუხი* დაურქმევით: „წყალისფერი რომ ერთია დაურქმევიათ ჭორუხი“. *იენიქოში* დღეს 150 კომლი ცხოვრობს. „ზაფხულში დასაჯლომელ ადგილს ვერ ნახავ. წავლენ ადაბაზარში. 150 ოჯახია და 150 პენსიაზე გამოსული ხალხია. აქ ათი წლით ადრე ყოფილან აბაზები/აფხაზები. ქართველებს აფხაზებისათვის ფული მიუციათ და ისინი ქალაქ *ღუზჯეში* გაუშვიათ.“ ქართველი მუჰაჯირები გადმოსახლების შემდეგ მიზეზს ასახელებენ: „ბათუმიდან აქ წამოსულან რუსეთთან ომის გამო. ბევრი მუსლიმანობა ხელში ჰქონებია, ისინი გამოქცეულან. დანარჩენები დარჩენილან. მუსლიმანობა დაიკარგებო და წამოვიდნენ. ამ სოფელში ბევრია და გარეთაც არიან. აქ მოვიდნენ 60 ოჯახი. ახლა ასი და ნა-

ხევარი გავხდით. ბევრი დიდ ქალაქებში არიან. სხვა სოფლებშიც არიან. აქ ჩერქეზებიც არიან. მეზობელ ჩერქეზულ სოფელ ჩინარდობში 15 ოჯახი ქართველიც ცხოვრობს. აფხაზის სოფელში 20 ოჯახია ქართველი. აქურობაში სულ ხუთი ქართველი სოფელია. 200 [კომლი] *ყარაჩაშშია*, ჭოროხის გაღმა. *ბიჩხი დერეს* ვეტყვით, იქაც არიან. იმაზე ახლოს *სარაის* ვეტყვით, აქ 60 არის. *დოვანჩაიში* არიან ჰასანოღლები. ესენიც მარადიდიდან, ზედობნიდან არიან მოსული.“ ამავე ინფორმატორის თქმით, ქართველები ცხოვრობენ აგრეთვე სოფელ *ილიშბეგში*, ხოლო სოფელ *საფანჯაში* ისინი ჭანებთან ერთად ცხოვრობენ. „საქარიას რაიონში 200 ათასი ქართველია. ჭანები და ქართველები ერთად მოვიდნენ, 140 წლის წინ მოვიდნენ. ჭანებიც რუსებს გამოექცნენ ბორჩხიდან. ზამთარში მარტო ბერები რჩებიან. 70 ოჯახი არის ზამთარში, ზაფხულში 150 ოჯახი. ახალგაზრდები კითხულობენ და საქმობენ.“ იენიქოელი მთხრობელები ხაზს უსვამენ, რომ მათ სოფელში მხოლოდ ქართველები ცხოვრობენ და ისინი აქ სხვებს არ უშვებენ.

შემდეგი სოფელი, რომელშიც მუშაობის საშუალება მოგვეცა, ესაა *აქჩაი*. თავდაპირველად ამ სოფელში ჩერქეზებს უცხოვრიათ. მთხრობლის *მულასინ ჰილიჩის* წინაპრები *აქჩაიში* მარადიდიდან მოსულან. სოფელში დღეს 230 სახლი დგას და უმეტესობა (150 კომლი) ქართველია, „დანარჩენი 80 სხვადასხვა (აფხაზები, ჩერქეზები, ჭანები). ცოტა მოსულან და მერე დამენებული არიან. რუსეთთან რომ ომი იქნა, მაშინ წამოსულან. *იზმითს* იქითაც არიან ჩვენები, ზოგი სად წასულა და ზოგი – სად. ზემოთ კაპანზე დამჯდარან, ვაკეში არ დამჯდარან. იქ გაჩვეულნი ყოფილან ზედან. როგორც მარადილში იყვნენ, აქაც ისე დამჯდარან. ჩვენები ამასაც ჭოროხს ეტყვიან“.

ქართველები ცხოვრობენ *საფანჯას* ილჩემიც. საფანჯის ცენტრში ისინი *იენი მაჰალეში*, *ჯამი ჯედითის მაჰალესა* და *ქირქეფინარში* მკვიდრობენ. რაიონში კი ოთხი ქართული სოფელია: *გულდიბი*, *ერდეძლი*, *მაჰმუდიე* და *მურადიე*. *მაჰმუდიეში* მუჰაჯირი ქართველები მარადიდ-ბათუმიდან მიგრირებულან. მურადიეს მეზობელია ქართული სოფელი *გულდიბიც*. ამ უკანასკნელ სოფელში 250 კომლი ქართველი ცხოვრობს: „მთელი გურჯები ვართ, 250 სახლი. რუსი რომ შამოვიდა, ჩვენები აქეთ წამოსულან *კირნათიდან* და *კობაღეთიდან*, *კახაბერიდან*. რუსის ასკერებს ჩვენს დედების ქალებზე გონჯი თვალთ შეუხედავთ. ჩვენები სიბირიაში წაუყვანიათ. ტყე იყო აქაურობა და ტყეში დასხდომილან. სოფელ *გულდიბის* სხვა სოფლების ბედი არ გაუზიარებია და არ დაცლილა მოსახლეობისაგან, რადგან ის ქალაქთან ახლოსაა. „ქალაქი ახლოსაა, ფაბრიკებია, საქმობენ და მერე სახლში მოდიან.“

გვივეს ილჩეში ქართული სოფელია *ნურუოსმანიე*. აქ მარადიდვიდან მოსულეები ბინადრობენ.

ქართველები მკვიდრობენ *საქარიას* ვილაიეთის *აქიაზის* რაიონის სოფელ *რეშადიეში*. რეშადიელი, მთხრობელის სიტყვით, სოფელი 1877 წელსაა დაარსებული. „ბათუმიდან წამოვედით. სოფელი არ ვიცით. ჩემს დედეს დაბადების პასპორტში ბათუმი ეწერა. წყლის ძებნაში მიაგნეს ამ ადგილს. წყარო უნახავთ და იქ დამდგარან. სოფელი მთელი ხალხი ქართულია. 150 ოჯახია ქართველი.“ ირკვევა, რომ აჭარიდან წამოსულები ჯერ *მურდულის* ხეობაში მისულან და შემდეგ – მარმარილოს ზღვის რეგიონში. ზოგიერთი აჭარიდან აყრილი ჯერ *ხატილას წყალზე* დამკვიდრებულა, მაგრამ რუსების სამხრეთისაკენ სვლას ქართველ მაჰმადიანთა ხატილა-მურდულიდან აყრაც მოჰყოლია. აქვე სოფელ *შერიფიეში* მკვიდრი ქართველები კი *იმერხევიდან* მოსვლას ამბობენ. ამ სოფლებში დამკვიდრებამდე მუჰაჯირებს კარგა ხანი უხეტიალიათ და 8-9 წლის შემდეგ უპოვიათ სასურველი ადგილი. *რეშადიე* მუჰაჯირთა მოსვლისას ტყიანი ადგილი ყოფილა. როგორც აღნიშნავენ, იმ დროს მოსული ქართველების რაოდენობა მხოლოდ შვიდი ოჯახი ყოფილა. „შვიდი ოჯახიდან 150 ოჯახი გამხდარა“. რეშადიეში ქართველების რაოდენობა მეორე მსოფლიო ომის დროს 20 კომლით გაზრდილა. *ხატილას* ხეობიდან მიგრირებული ქართველების ერთი სოფელი არის *ბურსას* ვილაეთში – *ორჰანიე* („ქალაქის სოფელია“). გარდა ამისა, *ხატილადან* მოსულები ცხოვრობენ აგრეთვე *იმანიესა* და *იქრამიეში*. ორივე ეს სოფელი *ჰენდეკს* მიეკუთვნება. „ჩემი ბაბუა იტყოდა: ხატილაში 300 ოჯახი ყოფილა. აქ ხუთი სოფელი გამხდარა ხატილიდან მოსული ხალხი“. ხატილელების აყრის მიზეზი ერმენლები (სომხები) ყოფილან: „იქიდან სომეხები მოსულან. სოფელში 2-3 ბერი მუკლავთ. ღამეში ყელეები დაუჭრიათ. ეს 1860-იან წლებში მომხდარა. ძროხები წაუყვანიათ. იმაზე ადრე ყოფილა ეს ამბავი. ერმენლები სხვა სოფლებშიც იგივეს აკეთებდნენ. ახალგაზრდები ომში ყოფილან და იმიტომ მოერივნენ“. *რეშადიეში* ქართველთა ერთი ნაწილი რუსეთ-ალექმანიის ომის დროსაც მიგრირებულა (40 ოჯახი).

ეთნიკური ქართველებითაა დასახლებული სოფელი *აჰმედიე*. აჰმედიელი ქართველები ჯერ *ადაბაზარში* დასახლებულან, იქიდან კი აქ გადმოსულან. „ამოსულან აქა ამ სოფელში, კაი მიწა ყოფილა. დასასვენებელი ალაგი ეს უნახავთ. მაშინ ადაბაზარი სოფელი ყოფილა. მიუციათ აქაურობა, დაჯექითო. ჩემი დედე შუახევიდან წამოსულა, ბათუმის მხრიდან. *ართვინს შავშეთს* ვეჭ-

ყვით. მოკრეფილი არიან აქ სხვადასხვა სოფლები. *ტომაშეთს* იტყოდნენ, *კობალთა*, *დაჩეთი*... იტყოდნენ ამ სოფლებიდან ვართო. ზოგი *ინეგოლ* არ დაჯდა. ახლა 60 სახლია. ბევრი გურჯია, გაერივნენ. ჩხუბზე ადრე წამოვიდნენ, როცა ბათუმი თურქეთის ხელში იყო. აქ რომ მოსულან ჩვენები, მაშინ რუმები ყოფილან. ათათურქმა გაწყვიტა ისინი. იონიაში გაიქცნენ. რუმებმა თურქული იცოდნენ. მათი ძველი ქვეყანა აქაურობა იყო და გაყარ-გამოყარეს. ჯერ *დემირანმაში* დამჯდარან, მერე აქ. ბათუმიდან გემით მოსულან. ეს სოფელი *აქიაზის* რაიონს ეკუთვნის – *რეშადიე, შერაფიე. ქუჩუჯეკეში* ნახევარი ჩვენები არიან“. ამ მოხრობელთან შემოსულმა მეზობელმა აღნიშნა, რომ მათი წინაპარი *ქუთაურიდან* (შუახევის რაიონი) გამოსულა.

ქართველები ცხოვრობენ *ქარაფურჩეყის* რაიონის სოფელებში *მეჯადიე* და *ყანლიჩაი*. *მეჯადიე* საკმაოდ დიდი სოფელია, ის მთლიანად ქართველებითაა დასახლებული. მეჯადიელთა მუჰაჯირი წინაპრები შუახევისა და ხულოს რაიონების სოფლებიდან არიან მიგრირებული... ნაწილობრივ ქართველები ცხოვრობენ სოფელ *მესულეშიც*. ამასთანავე, ქარაფურჩეყისა და აქიაზის რაიონებში ბოლო 50 წლის განმავლობაში შავიზღვისპირა რაიონებიდან, განსაკუთრებით *ვირესუნის* პროვინციის *ბულანჯაკის* და *ფირაზიზის* სოფლებიდან ბევრი ქართველია მიგრირებული.

ბურსას პროვინციის *ინეგოლის* გარშემო 18 ქართული სოფელია; ეს სოფლებია: *ბახჩეკაი, გულბახჩე, ელმაჩაი, თუფეჭიყონადი, მურათბეი, სულპიე, ფევზიე, ყარაყადი, ჩაილიჯა, ჩიფთლიქი, ჰაირიე, ჰამიდიე, ჰასანფაშა, ჰილმიე*... ამ რაიონის ზოგიერთ სოფელში ქართველები შერეულად სხვადასხვა ეთნიკურ ჯგუფებთან (*აბაზები, ჩერქეზები, ბოსნიელები, პომაკები*...) ერთად ცხოვრობენ: *ბაჰარიე, ერიქლი, იენიჯი* (ქართველები ყველაზე მეტნი – ას კომლამდე აქ ცხოვრობენ), *ფინდიკლი, ქესთანე, ყარაჯაყაი, ჰაჯიყარა*.² ქალაქ ინეგოლსა და მის სოფლებში მცხოვრები ქართველები თავს ერთმანეთისაგან ერთგვარად განასხვავებენ იმის მიხედვით, თუ საიდან არიან აქ მათი წინაპრები მოსული: *აჭარელი, ჩაქველი, მაჭახელი*.³

სოფელ *დერეჩატში* 60 კომლი ცხოვრობს; ისინი *ჩაქვიდან* ყოფილან გადმოსახლებული. სოფელ *ჰეირიეში*, ძირითადად, *ქვემო მაჭახლელები* არიან დასახლებულნი. სოფელში ქართველთა 130 კომლს ითვლიან. *ინეგოლის*

² შდრ.: ი. ლუტიძე. ქართველები თურქეთში – ენობრივი ვითარება, გვ. 213-214.

³ ი. ლუტიძე. ქართველები თურქეთში – ენობრივი ვითარება, გვ. 216.

ერთ-ერთი ქართული სოფელია *ჰამდიე* (ძველად გაზელი). ქართველები აქ 50 კომლის რაოდენობით არიან. ამ სოფლის მკვიდრმა *აბდულა თათაროღლმა* წინაპარ მუჰაჯირთა აჭარიდან აყრის შესახებ წიგნი დაწერა. *აბდულა თათაროღლუს* დიდი ინტერესი გააჩნია ისტორიის მიმართ და წინაპართა გადმოცემულს ყველაფერს აფიქსირებდა: „ჩვენი დედიები, დიდვანები იქიდან მოვსულვართ. 1878 წელს ოსმალეთისა და თურქეთის ომის დროს აჭარის ხალხი ომში ჩხუბობდა ოსმალების მხარეზე. ჩვენ *ღორჯომის* სოფელ *მეკეიძეებიდან* ვართ, *ხულაზე* ახლოა. ყველაზე მეტნი *მეკეიძეებიდანაა* მოსული. აქაური ხალხი ბევრი უფრო *ღორჯომიდანაა*. სანამ აქ მოსულან ორ-სამ ადგილზე დამჯდარან. სოფლიდან პირველ მსოფლიო ომში ოსმალეთის მხარეზე 72 კაცი წასულა და მხოლოდ 4 დაბრუნებულა“. ირკვევა, რომ *ჰეირიეში* ფოცხოვიდან გადმოსახლებულებიც ცხოვრობენ: „ისინი ორი-სამი კომლი ყოფილან ფოცხოველები. ჩვენ ხალხს შეუცოდებიათ და მიუღიათ“. ფოცხოველები ამ ქართულ სოფელში 1910-1911 წლებში მოსულან. საერთოდ ფოცხოველები ქალაქ ინეგოლში მნიშვნელოვანი რაოდენობით არიან. ეს ფაქტი იმაზე მიუთითებს, რომ რუსეთის იმპერიის მიერ შეერთებული ქართული მიწა-წყლიდან ოსმალეთის იმპერიაში ქართველთა მიგრაცია არ შეწყვეტილა. ცნობილია, რომ ფოცხოველებმა ქართული ენა აღარ იცოდნენ. ინეგოლის რამდენიმე სოფელში დასახლების შემდეგ კი მათ ქართული ენა ისწავლეს.⁴

ინეგოლში ერთ-ერთი ქართული სოფელია *სულჰიე/მეზითი*. ქართველებთან ერთად სოფელში ლაზები და აფხაზებიც ცხოვრობენ. ისინი ცალკე უბნებად არიან განსახლებული.

ქართული სოფელია *ჰილმიე*. ჰილმიელი, მთხრობელის თქმით, „უკვე მეშვიდე თაობა ჩნდება, რაც ბათუმიდან გამოქცეულან. მთხრობელის სიტყვით, მისი ბაბოი-დედები *ჩანჩხალოს* სოფლიდან მოსულან (*ჭვანას ხეობა*). მთხრობელის *ნიჰამეთინ მაილის* წინაპრები თავდაპირველად *გირესუნში* მოსულან. შვიდ წელიწად ნახევარი გირესუნში დარჩენილან. დღეს დიდი შვილი გირესუნში შესრულებულია 20 წლის. დიდი ღარჭი გირესუნში დარჩენილა. დანარჩენები კი ბურსას მოსულან და იაილებზე დამდგარან“.

ინეგოლის სოფელ *ჰასანფაშაში* (*სადეთ ქუე*) არა აჭარიდან, არამედ იმერხევიდან გადმოსახლებული ქართველები არიან. მთხრობელის *მუსა შაჰინის* წინაპრები მოსული არიან იმერხევის სოფელ *ხოხლევიდან*. მათთვის ჰა-

⁴ ი. ლუტიძე. ქართველები თურქეთში – ენობრივი ვითარება, გვ. 221.

სან-ფაშას ვაკეში მიუცია ადგილი დასასახლებლად, მაგრამ მიგრანტებს ადგილი არ მოსწონებიათ, „მთა არაა, წყალი არაა, სიცხეა და აქ ვერ ვიმუშავებთ. მთაში დაჯდომილან.“ ამ ადგილას მაშინ მოვიდნენ, როდესაც 1877 წელს მუჰაჯირები დასახლდნენ. მუჰაჯირები შუახევის სოფელ *ჭალას სოფლიდან* მოსულან. მოსული არიან სოფელ *ქვეშიდანაც*. *ჭალასოფელში* სამი ძმა ყოფილანო, ორი ძმა მოსულა აქა, ერთი – საქართველოში დარჩენილა. აღნიშნულ სოფელში ქართველები 40 კომლის რაოდენობით იყვნენ. ახლა კი 30 კომლამდე არიან შემცირებულნი. ინეგოლის სოფელ *თუფექჩიყონადში* სოფელ *ოლადაურიდან* გადმოსახლებულები მკვიდრობენ. არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ, რომ ინეგოლში – ქართველთა განსახლების ამ მნიშვნელოვან რეგიონში თავს იყრიან იმერხევის სოფლებიდან გადმოსახლებული ქართველები. ერთ-ერთი მთხრობელის აღნიშვნით, იმერხევის სოფელ *ხობლევიდან* მისი ოჯახი გადასახლებულა. მათ შემდეგ დანარჩენები მოყოლიან: „პირველად მხოლოდ ჩვენი ოჯახი წამოვიდა, მერე სხვებიც მოვიდნენ – *ინეგოლს, ბურსას, ანკარას*. ჩემი ემის სიმამრი *ბაზგირეთიდან* მოვიდა. აქ მკვიდრობენ აგრეთვე იმერხევის სოფლებიდან *ჭვარებიდან, მანატბიდან, მანხატეთიდან...* მოსულები, რომელთა მიგრაცია ინეგოლის რეგიონში 50-55 წლის წინ დაიწყო. რა თქმა უნდა, XX საუკუნის მეორე ნახევარში იმერხევიდან მარმარილოს რეგიონში მიგრირებულები მუჰაჯირები არ არიან. იმერხეველთა მუჰაჯირ ქართველთა შორის დასახლების ეს ფაქტი სხვა კონტექსტშია განსახილველი – ქართველები ქართველებს შორის დასახლებას ანიჭებდნენ უპირატესობას.

ინეგოლის რეგიონში ქართული სოფლებია აგრეთვე *ოილათი* (სოფელი-კურორტი), *ბაღჩეკაია* და *მესრულიე*. ერთ-ერთი მთხრობელის სიტყვით, ისინი *ბაღჩეკაიაში მაწყვალთდან* არიან მოსული. იქვე მკვიდრობენ მუჰაჯირები *შუახევიდან, ხულოდან, დღვანადან, ნინიადან*. „ომი რომ გავარდნილა, ოსმალოს დროს იმაზე წამოსულან. რუსები წაართმევდნენ მუსლიმობას. იმაზე შეემინდათ და წამოვიდნენ. ჯერ *ინეგოლში* იყვნენ. მათი ბიძაშვილები *იზნიკში* დარჩენილან.“ ამ სოფლებშიც ზამთარში მოსახლეობის რაოდენობა მცირდება. ზაფხულის 50 კომლი ზამთარში 25 კომლად იქცევა.

ბურსის ვილაიეთში შედის ქალაქი *გემლიქი*. გემლიქი მარმარილოს ზღვის სანაპიროზე მდებარეობს. ქართველები გემლიქის რაიონის რამდენიმე სოფელში ცხოვრობენ. ერთ-ერთი ასეთი სოფელია *ჰამდიე*. ერთი ჰამდიელი მთხრობელის ინფორმაციით, მისი წინაპრები ქედის რაიონის *ვაშლის სოფლიდან* არიან მოსული. *ჰამდიეში* 80 სახლია და ყველა მათგანში ქართვე-

ლები მკვიდრობენ. მთხრობელები წინაპრების გადმოსახლების თარიღად 1877 წელს ასახელებენ. დიდი ნაწილი ართვინის სოფელ *ადაგულიდან* (მურღულის ხეობა) არიან მოსული. მისი წინაპარ მუჰაჯირს გემლექის მაჰალე არ მოსწონებია. დედეს მთავრობის კაცისათვის უთქვამს, გემლიქში ბუზები არიანო. *ჰამდიეს* ადგილას ტყე ყოფილა. ის უკან ართვინში დაბრუნებულა და ათი უსტა წამოუყვანია. მათ აქ 15-20 კომლის სახლები გაუკეთებიათ. ისინი ყოფილან *ხებადან*, *წითურეთიდან*, *ებრიკადან*, *ნაჯვიადან*, *ადაგულიდან*, *ყასიმეთიდან* (ყველაზე მეტნი არიან ადაგულიდან და ნაჯვიადან). ეთნოგრაფიული მასალებიც ირკვევა, რომ თითოეული სოფლიდან რამდენი კომლი იყო მოსული: *ხებადან* – 3 კომლი, *წითურეთიდან* – 4 კომლი, *ებრიკადან* – 3 კომლი, *ნაჯვიადან* (ნიგარადან) – 7 კომლი, *სამეოლოვ-სოფლიდან* – 3 კომლი, *ადაგულიდან* – 17 კომლი, *ყაზიმეთ სოფლიდან* – 1 კომლი, არავეთ სოფლიდან – 3 კომლი, *ბორჩხადან* – 1 კომლი, *ართვინიდან* – 1 კომლი. აგრეთვე *ზემო მაჭახელიდან*. მაჭახლელები ცხოვრობენ აგრეთვე სოფელ *ჰაიდარიეში* (გემლიკის ზემოთ). გემლიკის რაიონში ქართველები ცხოვრობენ აგრეთვე *ჰაირიესა* და *სელიმიეში*. გემლიკში ჭანების სოფელია *შუქრია*. ჭანები ქართველებს „*ჭოროხმელს*“ უწოდებენ.

ქართველები მკვიდრობენ სოფელ *ჰაიდარიეში*. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, სოფელში 120 („ასი და ოცი“) სახლია. ეს რაოდენობა შემცირებულია, რადგან მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი გემლიქსა და სხვა ქალაქებშია საცხოვრებლად წასული. ამ სოფლის მოსახლეობა *მახინჯაურიდან*, *ჩაქვიდან*, *ჩაქვის თელიდან* და *მაჭახელიდან* მოსულა. ჰაიდარიელი მთხრობელის სიყტით, „ართვინი ჩვენი ყოფილა უწინ. *ბურსაში*, *იზმითში*, *იზნიკში*, *ინეგოლში*, *ადაბაზარში* ვართ გურჯები. უფრო ბევრი იქნებოდა, მაგრამ *ისტამბულსა* და *ბურსას* წავიდნენ“. როგორც ირკვევა, მუჰაჯირად მოსულ ქართველებს ჰაიდარიედან „თათრები“ გაუდევნიათ. მუჰაჯირად წამოსვლის მიზეზად მუსლიმობას ასახელებენ: „მუსლიმი რომ ვიყავით, აქანა გამოვედით. ვინცხას ფული ჰქონებია, ის გამოქცეულა. ზოგი უკან წასულა. სოფელი *ჰაირიე* ართვინიდან გამოსულა. ასი მოსახლე წამოსულა ერთად. ახლა კი აქედან დარიდნენ *სტამბოლში*, *ბურსაში*. ჩემი ბიძაშვილები მთელ *სტამბოლშია*“.

გემლიქის რაიონის სოფელ *ჰაირიეში* ლიგანიდან/ლივანადან მოსული ქართველები ცხოვრობენ: „*ჰაირიე*, *სელიმიე* ლივანადან მოვსულვართ. ბორჩხას ყოფილა ჩვენი დედე სოფელ *სენათისს*“. აქ, გარდა აღნიშნული სოფლისა, მიგრირებულან, აგრეთვე, *ადაგულიდან*, *ართვინიდან*, *ვალაშიდან*, *დევ-*

სქელიდან, სიკოთიდან, ახალდაბიდან. „რუსი მოსულა ოსმალნის და წამოსულან. მუსლიმანები აქეთ წამოსულან. გემლიქში დამდგარან. გემით მოსულან. აქაც არ ვიჯექით. ზევით *სელიმიე* და *ჰაირიე* ერთად იყვნენ ადგილ *ობას*“. ისევე როგორც სხვა სოფლების მკვიდრნი, ჰაირიელი და სელიმიელი ქართველების უმეტესობა დიდ ქალაქებშია გადასახლებული. „აქ ზამთარში 20 რჩება. მე ისტამბოლს ვარ, ეს ბურსასაა, სხვები გემლიქში არიან“. სოფელ *ზანდანში* მაჭახელიდან მიგრირებულები ცხოვრობენ.

ბურსის ვილაიეთის იზნიკის/ნიკეას რაიონში რამდენიმე ქართული სოფელია: *ელმალი*, *სარისუ*, *სილიჯჰისარი*, *უზუნ ჩიარი*, *ფაშაბინარი*, *ქირინთი*, *ქურთლუჯა*, *ჩამლი ბოლაზი*, *ჯაჯიოსმანი*. ქართული სოფელია *ემალიე*. *ემალიე* ტიპური მთიანი აჭარის სოფელია. აქ მკვიდრობენ *ლორჯომიდან*, *ტაკიძეებიდან*, *აგარადან*, *ჭვანადან*, *ალმაჩიდან* მიგრირებული ქართველები. სოფელში 150 კომლი ცხოვრობს. „ახალგაზრდები წასული არიან. დიდვანები აქ ცხოვრობენ. „ბურსაში ერთი ქუჩაა. აქ სულ *ჩურუქსუდან* მოსული ხალხი ცხოვრობს. სოფელი ყოფილა და ქუჩად იქცა. ბურსის *ქესტელის* რაიონშიც არიან ქართველები. აქ *იზნიკის* რაიონში კი 6 ქართული სოფელია, 2 – მეგრულ-ლაზის, გემლიკს ლაზის 2 სოფელია. იზნიკის ქართული სოფლებია: *ელმალი*, *ჯანდარლი*, *ქირინთი*, *ქითლუჯა*, *ჰაჯი*, *ოსმანი*, *ჰისარდერე*, *მეჯიდიე* (ლაზი), *ელმაჩუქერი* (ლაზი)“.

ბევრი ეთნიკური ქართველი ცხოვრობს *ქოჯაელის* ვილაიეთის ქალაქ *გოლჯუესა* და მის ილჩეში; ეს სოფლებია: *ესქი ფერჰადიე*, *იენი ფერჰადიე*, *იჯადიე*, *ირმადიე*, *ლუთფიე*, *მაშურიე*, *ნიმეთიე*, *ნუსრეთიე*, *სირეთიე*, *შეკვეთიე*, *ჰასანიე*, *ჰამიდიე*. სხვებთან ერთად ცხოვრობენ ამავე რაიონის სხვა სოფლებშიც: *აივაზბინარი*, *უძიე* (ორივე სოფელში ნახევარი ლაზები არიან), *იჰსანიე*, *მესრურიე* (აქ მხოლოდ ლაზები მკვიდრობენ).

ჰამიდიე ქალაქ *იზმითის* მახლობლად მდებარეობს, რომელშიც 350 კომლი მკვიდრობს. ზამთარში ბევრი ქალაქში გადადის საცხოვრებლად. *ჰამიდიეს ბორჩხა* რქმევია, რადგან მისი მკვიდრები ართვინ-ბორჩხადან მოსულან: „ბორჩხას შიგნიდან მოვიდნენ. სოფელი უკვე დამდგარი იყო და რამდენიმე ოჯახი მერე მოვიდა, ცოტა გვიან. *ჰასან ფეიმი ფაშამ* გაუკეთა ორგანიზება და დაასახლა აქ ქართველები. ნათესავებმა ერთმანეთს გააგებინეს, ვინ სად მიდიოდა. ამიტომ ცენტრი სოფელი გახდა *ჰამიდიე*. ბათუმი რუსიას რომ მისცეს, იმიტომ წამოვიდნენ, გამოიქცა ხალხი. მალაკნები რომ მოვიდნენ, ხილის ბაღებში ღორები გაუშვეს და ადგილები უწმინდური გახდა და იქიდან

მოსული ხილის, ხორბლის ჭამა არ შეიძლებოდა. ბორჩხიდან ბათუმამდე ფეხით მივიდნენ, მერე გემით – იზმითამდე. იმ დროს პორტი იყო იზმითი. *პასან ზუბოლლი* ადგილობრივი ჯარის გმირი იყო. მუჰაჯირი ქართველების სოფლები აქედან იალოვამდე მან დასვა“. 71 წლის *ვედათ სირმენის (კურჯი-ოღლის)* ინფორმაციით, მისი „დედე *ჰამიდეში* რომ მოსულა ათი და ოთხი წლის ყოფილა“. სოფელში პირველივე დასახლებისას ქართველებს 250 სახელი აუშენებიათ. მუჰაჯირთა რამდენიმე კომლი უკან დაბრუნებულა. მთხრობელები იმასაც აღნიშნავენ, რომ „ვისაც ადგილი არ ეყო, ზოგიერთი *ბალიქი-სირში* (ვილაიეთი, რაიონი) წავიდა“.

გოლჯუკის რაიონში დასახლებულებს თავდაპირველად სოფლებისათვის სხვა სახელები უწოდებიათ: *საჩმალი* (ქართველებმა დაარქვეს *შევექეთი*), *სირეთი* (იგივე *მურლული*), *მაშურიე* (იგივე *მურკვიეთი*). ჭოროხის ხეობაში *კატაფხიას* სიახლოვესაა. მუჰაჯირებმა თავიანთი სოფლის სახელი თან მოიტანეს), *იჯადიე* (იგივე *ალიმეზერი*), *ირშადიე* (იგივე *ბეილული*), *ფერადიე* (იგივე *ჩაიდალი*), *ნუსკეთიე* (იგივე *დიდი დოშემე*), *საქარბიჩკი* (იგივე *პაწაი დოშემე*), *ჰასანე* (იგივე *ცოცხობა*. ცოცხობა ჭოროხის ხეობაში ხებასა და მარადიდს შორისაა. მუჰაჯირებმა თავიანთი სოფლის სახელი თან მოიტანეს), *შირინქოი* (იგივე *დამლარი*). ლაზებთან (მოხტი ლაზებთან) ერთად ქართველები ცხოვრობენ სოფელ *ლუტკვიეში*, *უმიეში* (იგივე *კამფარა*) და *ჩატალში*. საერთო ჯამში გელჯუკში 19 და სამ შერეულ ქართულ სოფელს ითვლიან. *გოლჯუკის* მოსახლეობას 200 ათასს მიუთითებენ. სოფელ *შევექეთში* (ძველი სახელი *საჩმალი*) მურლულის ხეობიდან და ბორჩხიდან არიან მიგრირებულნი. სოფელში თავდაპირველად 50 სახლი მოსულა. შემდეგ ნახევარი *ცოცხობაში* გადასულან. მურლულის ხეობის სოფლებიდან (ჯანსული, კორდეთი, ოზმალი, ლომიკეთი, ბაგები) არიან მიგრირებული სოფელ *დოშემეში* (ახლა *ნუსრეთიე*) მცხოვრები ქართველები. ამ სოფელში 300 სახლი დგას და ზამთარში მხოლოდ ამის ნახევარშია მოსახლეობა. ქართველების აღნიშვნით, გოლჯუკის მკვიდრთა 80% ეთნიკური ქართველია, ხოლო იზმითისა – 60%.

ქართველები ცხოვრობენ აგრეთვე ბალიქესირის პროვინციის გონენის რაიონის რამდენიმე სოფელში.

ასეთია ეთნოგრაფიული მონაცემები თურქეთის მარმარილოს ზღვის რეგიონში ქართველთა განსახლების არეალის შესახებ. საერთო ჯამში, მუჰაჯირ ქართველებს თურქეთის აღნიშნულ რეგიონში 125 სოფელი ჰქონდათ შექმნილი. რა თქმა უნდა, მოყვანილ მონაცემებს სისრულის პრეტენზია არა

აქვს. ამ თვალსაზრისით ადგილზე მუშაობა, დარწმუნებული ვართ, ახალ მასალებს მომავალშიც გამოავლენს. თქმულს აუცილებლად უნდა დავამატოთ ის, რომ მუსლიმ ქართველთა მიგრაცია მარმარილოს ზღვის რეგიონში მხოლოდ რუსეთ-თურქეთის 1877-1878 წლების ომის დამთავრების შემდგომ სამწლიან პერიოდს არ მოიცავს, როდესაც ხდებოდა ჯგუფური მიგრაცია. ქართველთა ინდივიდუალური მიგრაციები მომდევნო ხანგრძლივ პერიოდშიც მიმდინარეობდა საბჭოთა პერიოდის ჩათვლით, მანამ, სანამ საბჭოთა-კავშირისა და თურქეთის საზღვარზე მავთულხლართებს გააბამდნენ. ინფორმატორთა მითითებით, საკმარაოდ რაოდენობით გადასულან მარმარილოს ზღვის რეგიონში ქართველები 1923, 1931, 1939, 1941 წლებში, დამამთავრებელ ეტაპად კი 1942 წელს ასახელებენ. სამართლიანია იმავე ინფორმატორთა სიტყვები, რომ მუჰაჯირობის დროს „წამოსვლა იყო, გამოქცევა არ იყო“. XX საუკუნის 20-30-იან წლებში მომხდარ გადმოსახლებას კი ისინი „გამოქცევას“ უწოდებენ.⁵ ეს გაქცევა კი საბჭოთა ხელისუფლებისაგან ხდებოდა.

⁵ ი. ლუტიძე. ქართველები თურქეთში – ენობრივი ვითარება, გვ. 214.

Roland Topchishvili

**THE GEORGIANS IN THE MARMARA SEA REGION OF TURKEY
(AREA OF SETTLEMENT)**

Summary

Many Georgians live in the Republic of Turkey. They live not only in the historical territory of Georgia – Tao-Klarjeti, but in other places as well. One of the areas of their compact settlement is the Marmara Sea region. Considerable number of ethnic Georgians live in ilçe/districts of Bursa, Sakarya and Kocaeli vilayets. For example, the informants from Bursa province name about 70 Georgian villages there. Overall, the Muhajir Georgians had 125 villages in the above-mentioned region of Turkey, where they still live today. The present paper specifically discusses the villages with the Georgian population.

The migration of ethnic Georgians in the Marmara Sea region mainly took place during three years after the end of the Russo-Turkish War of 1877-1878. Russia forced Ottomans to cede the historical territories of southern Georgia. The main reason for the resettlement of Muslim Georgians from their ancestral lands was the incompatibility of Muslim Georgians and Christian Russians and the rumors spread by Muslim religious leaders as though Christian Russians were going to kill them. Deportation of Muslim Georgians from their own territories was in the interests of both Russians and Ottomans. The reason for the deportation was also the conflict with ethnic Armenians. The process of deportation was promoted by harsh demographic situation in the historical-ethnographic areas inhabited by the Georgian Muslims, overpopulation and the land crisis were among it. The Georgian Muslims were exiled mostly from the following historical-ethnographic regions of South Georgia: Adjara-Kobuleti, Shavshet-Imerkhevi, and Klarjet-Ligani.

The authorities of the Ottoman Empire initially offered the Muslim Georgians lands in the coastal zone, but for the migrants from mountainous and forested areas this climate and ecological environment were unacceptable; they had adaptation problems in a new geographical environment. Therefore the Georgian Muhajirs chose mountainous and forested places near the sea and started to settle there.

The migration of Muslim Georgians to the Marmara Sea region does not include only three-year period after the end of the Russian-Turkish War of 1877-1878, when it had a massive occurrence. Individual migrations of the Georgians also took place after that as well, including the Soviet period until the barbed wire fences were installed on the Soviet-Turkish border. A large number of the Georgians moved to the Marmara Sea region in 1923, 1931, 1939, 1941 and 1942 is considered as the final stage of this process. As the same informants correctly point “Muhajirs left their places, they did not escape”. But they refer to migration of the 1920s-1930s as “a runaway”. And at this time they escaped from the Soviet government.